

Уплив глобалізації на розвиток локальних цивілізацій: ключові аспекти

Олена КОППЕЛЬ,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних
відносин і зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Юлія ЦИРФА,
магістр відділення
«Міжнародні відносини»
Інституту міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

Однією з головних особливостей нинішнього світу є його глобалізація. Регулюючи динаміку історичного розвитку людства, саме вона скеровує основні операції «просторової прогресії»: процес усвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації сприяє поступовому переходу від домінування на земній кулі держав-територій до переважного впливу так званих держав-континентів. Без перебільшення можна сказати, що територіальний імператив, який завжди був основним імпульсом розвитку й управління поведінкою держав-націй, сьогодні стає серйозною перешкодою на шляху переходу нації до нової форми свого буття – транснаціональної. «Людство, – зазначав у цьому контексті ще в середині минулого століття С. Франк, – незважаючи на всі політичні, національні та культурні розбіжності й розбрат, фактично живе якимось загальним життям, його окремі частини тісно пов'язані між собою. Захід і Схід, світ християнський, магометанський, китайський... перебувають у безперервному й тісному спілкуванні» [4, с. 226]. І це справді так. Але за умов глобалізації та виходу найрозвинутішої частини людства на постіндустріально-інформаційний рівень розвитку спостерігаємо не

лише тіснішу взаємодію між представниками різних соціокультурних світів, а й розкриття глибоких культурних суперечностей – як між західними формами масової культури і традиційними цінностями незахідних народів, так і в межах самої ціннісної системи Заходу [1, с. 40–41]. Серед них: суперечності між прагненням до національно-етнічної ідентичності та загальнолюдськими інтересами у взаємозалежному світі, між гомогенізацією й фрагментацією і т. ін. Не можна забувати також про прояви науково-технічних диспропорцій, соціально-економічної поляризації, розривів в освітніх рівнях, інших суперечностей інформаційної епохи. В цивілізаційному просторі XXI століття зростає як значення цивілізаційної спільності, так і міжцивілізаційних розбіжностей; посилюється диференціація економічного та військово-політичного потенціалу окремих локальних цивілізацій, нарощується потенціал партнерства локальних цивілізацій, формується новий тип відносин між ними.

Унікальність нинішньої ситуації у світі полягає в тому, що прискорена глобалізація багатьох процесів у планетарному масштабі супроводжується одночасним посиленням рис своєрідності в розвит-

ку регіональних людських спільнот. Країни-лідери – європейські, США, Росія, Японія, Китай представляють різні цивілізації. З восьми найбільш населених країн світу на сьогодні всі належать до різних цивілізацій. До п'яти різних цивілізацій належать і сім економічно найрозвиненіших країн.

Глобалізація висуває нові вимоги до розуміння проблеми цивілізаційно-культурної ідентичності. У світі, що глобалізується, ідентичність як певна сума індивідуальних, соціокультурних, національних або цивілізаційних параметрів стає основним дискурсом і науки, і повсякденного життя. Проблема ідентичності в процесі глобалізації охоплює визначення свого місця у світовому політичному просторі, цивілізаційну, культурну ідентичність. Проблемі самоідентифікації країни розв'язують, як правило, в контексті своїх головних цінностей, що зумовлюється історією (і минулим, і сьогоднішнім), релігією, мовою, традиціями та суспільними інститутами. Люди визначають свою належність до певної культурної, етнічної групи, релігійних громад, націй або (в широкому розумінні) до цивілізацій.

Здобуття Україною незалежності збіглося з формуванням нової

конфігурації цивілізацій. Точки зору дослідників на цивілізаційну структуру ХХІ століття часто різняться. Висловлюється припущення щодо формування цивілізацій п'ятого покоління (північноамериканська, західноєвропейська, японська, євразійська (російська), китайська, індійська, латиноамериканська, мусульманська, буддійська, африканська (на південь від Сахари), океанічна, східноєвропейська), частина з яких ще перебуває на стадії становлення, а частина – вже у фазі кризи. Посилюється диференціація порівняно з цивілізаціями четвертого покоління (наприклад, західна цивілізація поділяється на материнсько-західноєвропейську та північноамериканську). Східноєвропейська цивілізація ще остаточно не сформувалася й дрейфує від євразійської до західноєвропейської.

Найскладніша дилема в розвитку людства виявляється «на стику» глобалізаційних і цивілізаційних процесів. Останній якраз і зазнають найбільшого впливу глобалізації, яка, за словами представника знаменитої французької школи «Анналіс» професора Моріса Емара, «розвивається одночасно з виникненням багатополярного світу» [5, с. 7]. Перехід до багатополюсного світу в сучасних умовах стає можливим лише через системну інтеграцію континентальних та трансконтинентальних державних угруповань. Інакше кажучи, жодна з країн сучасного світу не може отримати статус світової держави, якщо вона не є складовою певного інтегрованого цивілізаційного утворення. Це стосується і європейських країн, і Росії, Китаю, Індії, Бразилії, а також держав ісламського світу.

У просторі ХХІ століття зростає значення і цивілізаційної спільності, і міжцивілізаційних розбіжностей; посилюється диференціація економічного та військово-політичного потенціалу окремих локальних цивілізацій. «Цивілізації повинні навчитися дотримуватися правила відмінностей: погоджуватися з існуванням інших цивілізацій, визнавати, що їм ніколи не вдасться домогтися панування над іншими, бути готовими бачити в інших рівноправних партнерів. Одночасно цивілізації повинні визнавати власні відмінності: ці відмінності є спадщиною їх минулого і ключем до їхнього майбутнього», – констатує Моріс Емар у передмові до російського видання книжки Фернана Броделя «Грамматика цивілізацій» [7, с. 7]. Відповідно, Західноазійсько-Північноафриканський, Південноазійський, Східноазійський світи ре-

тельно зберігають власну традиційну цивілізаційну ідентичність, незважаючи на подекуди (Японія, Південна Корея, сучасний Китай тощо) надзвичайно високий рівень інтегрованості у світогосподарську систему [1, с. 32]. Глобалізація, яка на сьогодні вже стала для них реальністю, не заперечує збереження цивілізаційної дискретності людства: просто адаптація до нових його досягнень проводиться тут на власному цивілізаційному тлі. Розбіжності геополітичних та економічних інтересів часто впливають на цивілізаційний розвиток, сприяючи веденню конструктивного діалогу чи ускладнюючи взаємодію між спільнотами, що належать до різних цивілізацій.

Гострота сучасних суперечностей зумовлена зіткненням двох тенденцій – процесу інтеграції культур та прагненням локальних культур зберегти свої самобутність і незалежність. Тому діалог різних культур стає об'єктивною потребою та необхідністю. Та водночас глобалізація створює умови, що перешкоджають культурному діалогу: це – масова культура, штучно створені масиви неорганізованих спільнот, які не здатні до генерації духовних цінностей. Іншу перешкоду становлять штучні бар'єри, наприклад, рудименти ідеологічного протистояння минулої епохи. До цих проблем додається конфлікт усередині самої культури, що набуває форми контркультури, яка з'являється на ґрунті нерозв'язаних проблем, зіткнення різних інтересів тощо. Усвідомлення необхідності міжкультурного діалогу ще не свідчить про наявність такої тенденції. Для стабільного діалогу бажано, щоб на місце влади сили прийшла сила духу, що у принципі неможливо без досягнення відповідного рівня розвитку духовної та матеріальної культури [1, с. 40–41].

Однак між специфічними ідейно-ціннісно-мотиваційними засадами великих традиційних цивілізацій вбачається непереборний антагонізм з одномірним суспільством «масового споживання». На противагу різноманіттю ідейно-ціннісних засад традиційних цивілізацій, що вступили між собою в продуктивний діалог, всесвітня вестернізація, точніше – квазівестернізація (оскільки незахідні народи як такі, споживаючи комерційні культурні сурогати, зовсім не долучаються до фундаментальних основ високої культури Заходу) призводить до культурно-цивілізаційного нівелювання людства. Руйнуючи традиційне соціокультурне під-

ґрунтя, квазівестернізація насаджує фрагментарні, поверхневі стереотипи. Останні, суперечачи місцевим традиціям, переносяться без того додаткового культурного супроводу, яким урівноважуються на Заході. Тому на соціокультурні засадничі принципи незахідних регіонів планети глобалізація здійснює не менш руйнівний вплив, аніж на їхню економіку або екологію [1, с. 41].

Для таких надскладних соціальних утворень, як цивілізація, конфігуратором структурної своєрідності і «енергетичного» натиску є культура. Якщо взяти за провідну тезу висловлювання А. Дж. Тойнбі про те, що «культурний елемент являє собою душу, кров, лімфу, сутність цивілізації» [3, с. 356], і спробувати розгорнути його на прикладі облаштування та функціонування групи сучасних цивілізацій, то можна виявити важливі наслідки диференціації історії на самобутні й унікальні інтервали. До того ж у Тойнбі економічний та політичний плани цивілізаційної онтології є «штучними, несуттєвими, буденними творіннями природи й рушійними силами цивілізації» [3, с. 356]. Тому змагальність сучасних цивілізацій з такими різними культурними системами – за правилами, нав'язаними об'єднаним Заходом, – стає наддраматичною відповідно до різноспрямованих ціннісних векторів творення. І насамперед ціннісної еволюції самого Заходу і створеної ним цивілізації. Логіка еволюції «територіальної», «деспотичної» і «капіталістичної» машини, котру західне людство реалізувало як історично-законну, призвела до головної суперечності сучасної глобальної історії. «Капіталістична машина» принципово відрізняється від колишніх тим, що вона розкодує потоки бажань і детериторизує ці потоки. А «притирання» цивілізацій за культуростворюючими, конфесійними, етнічними, соціальними, регулятивними принципами забезпечується переважним впливом її «центральної цивілізації», що виступає в ролі інтегратора соціально-історичних систем та створюваних ними потоків [5, с. 72]. Однак ця концепція і досі викликає дискусії, оскільки відносини, які зав'язуються на базі світостворюючої макродержавної системи, мають військово-політичну природу і визначаються нею. Редукціонізм і тут цілком упізнаваний [5, с. 72–73]. Новий світовий порядок, що стверджується, цілком задовольняє західне суспільство, узятє загалом. Більше того, воно знаходить у ньому реалізацію ідейно-ціннісних,

соціокультурних настанов Західної цивілізації Нового часу, найчіткіше виражених у експансії капіталізму, який цілеспрямовано використовує людство як засіб для досягнення своїх (що осмислюються як «загальносвітові») цілей.

Згідно з точкою зору Ю. Яковця, процес глобалізації впливає на долю локальних цивілізацій у двох напрямках. Один із них відтворює сутність нині переважаючої моделі глобалізації під егідою та в інтересах західних цивілізацій, – передовсім північноамериканської (до якої фактично перейшло світове лідерство) і західноєвропейської, що переживає процес трансформації у цивілізаційну єдність у формі Європейського Союзу. Якоюсь мірою до лідерів примикає Японська цивілізація, яка, проте, багато в чому втратила свої лідеруючі позиції. ТНК, штаб-квартири яких розташовані в західних і японській цивілізаціях, використовують свою могутність для підпорядкування та уніфікації інших цивілізацій за західним зразком [6, с. 29]. Кінцевим результатом реалізації цього процесу може стати поглинання локальних цивілізацій глобальним надсуспільством. Цю тенденцію зазначив А. Зінов'єв: «Цивілізація не є щось раз і назавжди дане й застигле. Вона змінюється з часом... Збережені цивілізації, включаючи Західноєвропейську, приречені на зникнення. На їхнє місце приходять соціальні феномени іншого роду, адекватніші сучасним умовам на планеті... Найзначніша в історії людства Західноєвропейська цивілізація в другій половині нашого (XX) століття стала поглинати соціальною організацією вищого рівня – об'єднанням західних країн в єдині наднаціональні блоки, в єдині наднаціональні надсуспільства, у глобальне надсуспільство» [6, с. 29].

Але, згідно з А. Тойнбі, за викликом слідує відповідь. Незахідні цивілізації, які відчували реальну загрозу своєму майбутньому, протистоятимуть уніфікаційним тенденціям посиленням цивілізаційної різноманітності. Формування п'ятого покоління локальних цивілізацій і стало відповіддю на уніфікуючу небезпеку глобалізації [6, с. 30].

На думку Ж. В. Смолянюка, найістотніші конфлікти майбутнього розгорнуться вздовж ліній розлому між цивілізаціями, адже:

1) міжцивілізаційні відмінності – фундаментальніші, ніж відмінності між політичними системами або ідеологіями. Люди різних цивілізацій по-різному ставляться до відносин між Богом і людьми, індивідом і групою, громадянином

і державою, батьками й дітьми, чоловіком і дружиною, мають різні уявлення про співвідношення прав і обов'язків, свободи та примусу, рівності та ієрархії. Як свідчить історичний досвід, найтриваліші та найкровопролитніші конфлікти виникали саме через відмінності між цивілізаціями;

2) посилюється взаємодія між цивілізаціями. Це призводить до зростання цивілізаційної самосвідомості й поглиблення розуміння різниці між самими цивілізаціями й окремими соціальними групами всередині цивілізацій;

3) слабшає роль держав-націй як джерел ідентифікації особистості та соціальної групи. «Порожнине ідентифікації» заповнюються релігією, нерідко у формі фундаменталістських рухів. Це стосується західного християнства, іудаїзму, буддизму, індуїзму. Відбувається відродження релігії, «реванш Бога», що створює основу для об'єднання людей не на основі громадянства, а на основі цивілізаційно-релігійної спільності;

4) Захід перебуває на вершині своєї могутності. Проте саме це стимулює повернення незахідних цивілізацій до власних витоків. Приклади: «повернення в Азію» Японії, «індуїзація» Індії (відхід від ідей Джавахарлала Неру), «реісламізація» Близького Сходу, «русифікація» Росії... На вершині своєї могутності Заходу доводиться взаємодіяти з незахідними країнами, котрі мають досить устремління, волі та ресурсів, щоб надати світові незахідного вигляду. У багатьох незахідних країнах відбувається інтенсивний процес девестернізації їхніх еліт і повернення до власного культурного коріння;

5) культурні особливості та відмінності менше піддаються зміні, аніж економічні та політичні. Унаслідок цього їх багато складніше вирішити або звести до компромісу. Перетворення комуністів на демократів, багатих на бідних – природніший процес, аніж трансформація саудитів на американців або навпаки;

6) посилюється економічний регіоналізм. Приклади: наддержавні об'єднання ЄС, НАФТА, Організація економічного співробітництва (10 неарабських мусульманських країн), Договір про вічну дружбу (екс-радянські республіки Центральної Азії) та інші [2; с. 26–27].

Отже, ми є свідками посилення боротьби цивілізацій на двох рівнях:

– мікрорівні (боротьба, ініційована країнами-лідерами, за домі-

нування над менш успішними державами в межах однієї цивілізації);

– макрорівні (суперництво країн, що належать до різних цивілізацій, за вплив у військовій та економічній сферах, за контроль над міжнародними організаціями та «третіми» країнами) [2, с. 27].

Однак політика збереження соціокультурної ідентичності впроваджується незалежно від політичних, військових чи економічних чинників: цивілізаційна фрагментація світу наразі просто стає одним із протилежних глобалізації процесів, котрий ще й дедалі посилюється.

У XXI столітті історія залишила людству єдиний шлях. Він полягає в тому, щоб з огляду на глобалізацію та модернізацію подолати вузькість регіональних цивілізацій, побудувати сучасну за своєю природою цивілізацію – глобальну. Це дасть можливість виявити елементи спільності окремих локальних цивілізацій, разом використовувати переваги окремих їхніх компонентів, з'ясувати витoki та запобігти конфліктам між ними, налагодити діалог цивілізацій.

Джерела

1. Павленко Ю. В. Глобальні протиріччя та цивілізаційна природа України // Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій: Матеріали наук.-практ. конф. 23.05.2003. – К.: Нац. акад. упр., 2003. – С. 31–42.
2. Смолянук В. Ф. Зіткнення цивілізацій: міф чи реальність? // Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій: Матеріали наук.-практ. конф. 23.05.2003. – Там само. – С. 24–31.
3. Тойнби А. Дж. Постижение истории: Пер. с англ. / Сост. А. П. Огурцов – М.: Прогресс, 1991. – 420 с.
4. Франк С. Л. Духовные основы общества. – М.: Наука, 1992. – 320 с.
5. Цивилизация: от локального к глобальному Граду. – Донецк: ДонНТУ, УНИТЕХ, 2008. – 236 с. (Серия «Человек. Культура. Цивилизация»).
6. Яковец Ю. В. Цивилизационные аспекты глобализации // Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? – М.: Издательский Дом «Новый век». Институт микроэкономики, 2002. – С. 23–33.
7. Aymard Maurice. Preface a l'edition russe de livre de Fernand Braudel «Grammaire des Civilisations» // Бродель Ф. Грамматика цивилизаций. – М.: Весь Мир, 2008. – С. 3–10.